

*The purpose of this paper is to make a comparative pedagogic analysis of the modern systems of professional preparation of teachers of foreign languages of USA and Ukraine and adaptation of the best American experience in modernization of Ukrainian education system.*

*Tendencies and challenges in professional activity of American teachers of foreign languages can be qualified as global, national and regional. Inevitable transformation of consciousness as the result of globalization changes content and form of education.*

*Analysis of the system of professional preparation of teachers of foreign languages in the USA showed that the general vector of the US pedagogical education is motion from substitute, second-rate education to total higher education, and the study of tasks and content of the programs of pre-service and post-graduate preparation of American teachers confirms the right course of pedagogical education in Ukraine to variative, multilayered, module and fundamental.*

**Key words:** *reformation of the system of pedagogical education, professional preparation of teachers of foreign languages, pre-service and post-graduate preparation, positive US experience.*

УДК 930.2:304.4(477)“1991/2010”

Світлана Шевченко  
Svitlana Shevchenko

## ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ШКІЛ З 2-3 МОВАМИ НАВЧАННЯ В УМОВАХ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ В ОРГАНІЗАЦІЇ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

## FEATURES OF DEVELOPMENT OF SCHOOLS WITH 2-3 LANGUAGES OF TRAINING UNDER THE CONDITIONS OF INDEPENDENT UKRAINE AS THE REFLECTION OF EXTERNAL DIFFERENTIATION IN THE ORGANIZATION OF SCHOOL EDUCATION

*У статті проаналізовано організацію навчального процесу у школах з 2-3 мовами навчання у контексті диференціації загальної середньої освіти в умовах незалежної України (1991–2010); установлено, що в досліджуваний період збільшувалася кількість шкіл з 2-3 мовами навчання: українсько-польських, угорсько-російських, молдовсько-російських, угорсько-словацьких, українсько-російсько-румунських; з'ясовано, що освіта національних меншин декларувалася на рівності здобуття знань, умінь і навичок, гарантуванні вільного розвитку національних мов та культур.*

**Ключові слова:** *незалежна Україна, розвиток, навчальні плани, диференціація, школи з 2-3 мовами навчання, українсько-польська, угорсько-російська, молдовська-російська, угорсько-словацька, українсько-російсько-румунська, курси, факультативи.*

Сучасна суверенна українська держава передбачає рівні права для всіх національностей, які проживають на теренах України. Розроблена за роки незалежності концепція етнонаціональної політики, що знайшла відображення в законах України “Про національні меншини” (1992), “Про освіту” (2017), Конституції України (1996), Рамковій конвенції Ради Європи про захист національних меншин (1997), Національній доктрині розвитку освіти (2002) та ін., є основою для забезпечення прав та інтересів національних спільнот. Глибоке осмислення проблеми історії національних меншин, які мешкали на теренах України, зумовлене потребою розробки практичних рекомендацій з формування національно-культурних програм, підготовки законодавчих і нормативних актів, створення сприятливих умов для всіх етносів в українському

суспільстві. Складність розв'язання означеної проблеми зумовлюється не лише необхідністю подолання важких політичних, соціально-психологічних, мовно-культурних та інших наслідків деформації етнонаціональної сфери в минулому. Важливим завданням державотворення є забезпечення сприятливих умов для подальшого розвитку етнічних груп в Україні й у цьому контексті – шкіл національних меншин.

Незалежність України сприяла умовам для розвитку культури та освіти національних меншин, які проживали на її території [6].

Історіографічний аналіз показав, що в 1991-2010 рр. дослідники зверталися до проблеми діяльності шкіл національних меншин в УРСР. Зокрема, такі науковці, як М. Авдієнко, Б. Андрієвський, Л. Березівська, О. Бистрицька, В. Войнолович, Є. Голобородько, В. Євтух, І. Курас, О. Майборода, М. Марчук, І. Миронова, В. Наулко, В. Недольська, О. Обидьонова, С. Очеретко, О. Рафальський, Н. Рудницька, В. Трощинський, О. Сухомлинська, М. Шульга, Б. Чирко та ін. розкривали різні аспекти розвитку освіти шкіл національних меншин.

Вивчення розвитку шкіл з 2-3 мовами навчання в Україні в історичній ретроспективі та на сучасному етапі показує, що цим питанням займалися такі дослідники, як Т. Веремчук, Т. Єременко, О. Жосан, В. Загурська-Антонюк, О. Калакура, Я. Лазар, Н. Медведчук, С. Рудницький, С. Сухачов, Б. Чирко та ін. Напрацювання цих науковців дають змогу виявити лише деякі аспекти становища та діяльності національних меншин як суб'єкта суспільно-політичних процесів в Україні. Тому окреслені питання потребують подальшого комплексного вивчення. Зважаючи на актуальність та недостатню вивченість проблеми, ми поставили за мету з'ясувати організаційні засади розвитку шкіл з 2-3 мовами навчання в умовах незалежної України як відображення зовнішньої диференціації в 1991–2010 рр.

На початок 1991 р. за мовною ознакою в Україні діяло 21044 шкіл, 15538 – українських, 3364 – російських, 97 – румунських, 59 – угорських, 13 – молдовських, 9 – єврейських, 3 – польських та понад 130 шкіл з 2-3 мовами навчання: українсько-польська, угорсько-російська, молдовська-російська, угорсько-словацька, українсько-російсько-румунська та ін. Загалом у 96–97-х рр. функціонувало 2,5 тис. шкіл з російською мовою навчання, 99 – румунською, 70 – угорською, 11 – молдовською, 2363 з кількома мовами навчання, 76 недільних та ін.

В Україні забезпечувалося право національних меншин на задоволення освітніх потреб рідною мовою різних груп населення. Навчальні заклади формувалися відповідно до освітніх запитів етноменшин, національного складу регіону, а на вибір мови впливали компактність чи розпорошеність населення. Можливості вивчення рідної мови реалізувалися у різних формах та в різних типах навчально-виховних закладів, а саме:

- дошкільні навчальні заклади (вивчення рідної мови);
- одномовні школи, у яких мова національної меншини була основною мовою викладання, а державна та іноземна мова – окремими навчальними предметами;
- українські школи, у яких мова національної меншини та іноземна мова були окремими навчальними предметами;
- двомовні і тримовні школи (класи з різними мовами викладання);
- факультативне вивчення мови національної меншини як окремого предмета в школах з українською мовою навчання;
- недільні школи, мовні курси та факультативне вивчення рідної мови при культурних центрах;
- представники національних меншин мали можливість навчатися у школах, у яких мова навчання – державна мова, а мова меншини зовсім не вивчалася [12, с. 112].

У школах з 2-3 мовами навчання, польських, угорських, молдовських і румунських практикувалося перехідне становище від факультативного вивчення рідної мови, до введення його як навчального предмета; за потреби відкривалися загальноосвітні школи, гімназії. Зміни в шкільній освіті сприяли національному відродженню державності, культури, оновлювався

зміст освіти (програм, підручників). В оформленні підручників робився акцент на національних особливостях життя і побуту народів України.

Зміст навчально-виховного процесу у школах усіх типів був єдиним і спрямований на національну свідомість українського народу й на культури народів, які проживали на Україні. Національний компонент змісту освіти включав знання з рідної мови й літератури, історії свого народу, його традицій, звичаїв і культури. Ці знання розкривалися як в обов'язкових навчальних предметах, так і в предметах за вибором учнів, факультативів та курсах. Національне самовизначення школи відображало національні елементи у її виховній діяльності, відбувалося вивчення рідної мови, літератури, історії, географії, народознавства; відродження краєзнавчої роботи, залучення учнів до активної участі в збереженні й охороні святинь свого народу, пам'ятників історії, культури й до засвоєння традиційних ремесел і народних промислів; відзначення національних свят, поширювалася література мовою національних меншин. На думку Л. Березівської, "...національний компонент змісту освіти має включати знання з рідної мови й літератури, історії свого народу, його традицій, звичаїв та ідеалів, про культуру та побут інших народів, що проживають на території України, сучасні етнічні процеси тощо. Ці знання розкривалися як в обов'язкових навчальних предметах, так і в предметах за вибором учнів, у факультативних курсах. Найближча людині історія – це культура свого народу..." [1, с. 373].

Основним документом, який регулював навчально-виховний процес, був навчальний план, що складався на основі розроблених Міністерством освіти базових навчальних планів. Навчальний процес у загальноосвітніх навчальних закладах здійснювався за типовими навчальними планами. Відповідно до них мова і література етноменшин вивчалися як обов'язкові предмети, на які відводилася певна кількість годин на тиждень [3, с. 20].

Однією з особливостей розвитку шкіл з 2-3 мовами навчання: українсько-польська, угорсько-російська, молдовська-російська, угорсько-словацька, українсько-російсько-румунська та ін. було те, що в 90-і рр. відкривалися спеціальні класи, де працювали факультативні групи. На відміну від минулих років (1988/89 н. р.), у навчальних планах на 1990/91 н. р. введено курси "Народознавство", "Рідний край", "Етнографія та фольклор України", "Історія України" і "Географія України" й факультативи "Рідний край", "Культура та мистецтво України"; відбувалося підсилення краєзнавчого компонента [13, с. 5]. У V варіативній частині Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів із різними мовами навчання на 1990/91 н. р. було передбачено вивчення мов національних меншин як предмета, так і факультативно. Загалом по Україні було організовано понад 700 факультативних груп для вивчення мов національних меншин [10, с. 57]. Факультативно вивчалися такі мови: угорська, польська, румунська, молдовська, турецька, єврейська, болгарська, німецька та ін.

У школах з українською чи російською мовами навчання відкривалися спеціальні класи для факультативних груп, де вивчалася польська мова з 5-11 кл. У школах з 2-3 мовами навчання, крім рідної, української і російської мов з 1-11 кл. як предмет, по групах вивчалася мова інших національностей. Окрім того, відбувалося забезпечення національних меншин можливістю здобуття початкової освіти рідною мовою, які компактно проживали в межах освітнього регіону, зокрема шляхом вирішення на місцевому рівні, за рішенням обласних рад відкривалися школи з 2-3 мовами навчання. Це підтверджується тим, що "два мільйони дітей навчаються в Україні мовами національних меншин. Україна є однією з небагатьох держав, де представникам нацменшин надано можливість здобувати повну середню освіту з усіх предметів рідною мовою. За даними Міністерства освіти і науки, сьогодні у державі діють 1880 шкіл з російською мовою навчання, 94 – румунською, 69 – угорською, 9 – молдовською, 2242 школи з двома і більше мовами викладання та ін. У тих випадках, коли представники нацменшин не проживають компактно, для п'яти і більше дітей дозволяється відкривати в звичайних школах спецкласи" [4, с. 1].

У місцях компактного проживання етноменшин створювалися умови для їх розвитку; функціонували навчальні заклади різного рівня: підрозділи (класів, факультетів, груп тощо) для викладання мов етносу, або для навчання цією мовою. Наприклад, у Закарпатській області в 1991 р. працювало 33 школи з двома мовами навчання: 29 – українсько-угорською, 2 – російсько-угорською і 2 – з українсько-словацькою мовами навчання. У школах області навчалось угорською мовою 21,03 тис. учнів (10%), 4,6 тис. (2,2%) – румунською, 5,2 тис. (2,5%) – російською. Поряд з цим 1.309 дітей вивчали угорську мову факультативно [11, с. 60]. У 1994/1995 н. р. діяло 22 – українсько-угорських (7,9 тис. учнів), 3 – українсько-російсько-угорських (1,3 тис.), 4 – російсько-угорських (1,6 тис.) з 2-3 мовами навчання. У звіті Чернівецьких шкіл національних меншин зазначалося, що в 1994 р. діяло 273 школи: з них 96 – були з румунською мовою викладання, де навчалось 21,6 тис. учнів (16,5%); у 1995 р. з 452 шкіл: 87 – були з румунською мовою навчання, 4 – російською, 35 – з різними мовами, а також вивчалось 5 мов національних меншин: румунська, російська, німецька, іврит, польська [17, арк. 244].

В Одеській області на початок 1994/95 н. р. функціонувало 11 денних загальноосвітніх навчальних закладів із молдовською мовою навчання, які відвідувало 7087 учнів. Загалом в Україні, в 1995 р. було 983 школи двомовними [18, арк. 120]. Крім того, у 2005/2006 н. р. працювало 7 змішаних. Серед них: українсько-молдовські – 2 та російсько-молдовські – 5, шкіл (2802 учні) [11, с. 124]. Зазначимо, що в Одеській області знаходився чи не найбільший центр молдовського населення в Україні. Розглянемо заклади, у яких навчання проводилося двома і більше мовами у 2005/2006 н. р. [12, с. 114].

Таблиця 1

Навчання двома і більше мовами у 2005/2006 н. р.

Мова викладання	Кількість шкіл		Кількість учнів	
українська і російська	2032	9.865%	995 325	19.117%
українська і угорська	29	0.141%	8 846	0.170%
українська і румунська	8	0.039%	3 093	0.059%
українська і молдовська	5	0.024%	1 967	0.038%
українська і кримськотатарська	1	0.005%	603	0.012%
українська і словацька	1	0.005%	125	0.002%
російська і молдовська	2	0.010%	835	0.016%
російська і кримськотатарська	33	0.160%	9 646	0.185%
українська і болгарська	2	0.010%	560	0.011%
українська, російська, кримськотатарська	21	0.102%	8 734	0.168%
українська, російська, румунська	2	0.010%	1 312	0.025%
українська, російська, молдовська	2	0.010%	778	0.025%
Всього	2138		1.031.824	

У 1997 р. в Україні нараховувалося 2,3 тис. навчально-виховних закладів з кількома мовами навчання (2391 – українсько-російських, 28 – українсько-угорських, 7 – українсько-румунських, 9 – російсько-румунських, 22 – російсько-татарські, 1 – російсько-угорська, 1 – російсько-болгарська). З-них 97 % – з українсько-російським викладанням [16, арк. 16; 18, арк. 120]. Проте функціонували заклади, в яких навчання проводилося з паралельним використанням угорської, польської, болгарської та словацької мов. Мову етноменшин як окремий предмет вивчали 55,5 тис. школярів (угорську, польську, молдовську, румунську та ін.) [4, с. 100]. Загалом в Україні у 1999/2000 н. р. діяло 2,5 тис. шкіл з російською мовою навчання, 99 – з румунською, 70 – угорською, 11 – молдовською, 10 – кримськотатарською, 5 – єврейською, 3 – польською. Працювало 2.363 школи з кількома мовами навчання, зокрема навчалися мовою: румунською – 7478, угорською – 21267, молдовською – 7243, кримськотатарською – 4335, польською – 1169, словацькою – 87, болгарською – 53 учні [9, с. 134]. Зазначимо, що в Чернівецькій області в 2008/2009 н. р. за мовною мережею функціонувало 356 – з українською мовою навчання (навчалось 82,1% учнів); 77 – румунською (17,4%); 1 – російською (0,5%); було 16 – змішаних, з них: 13 – з українською румунською мовами навчання; 3 – українською і російською [2, с. 124]. Загалом Чернівецькій області працювало 455 шкіл із румунською мовою навчання, де навчання велося румунською мовою, з-них з двома й трьома мовами навчання: 12 загальноосвітніх закладів – з українською та румунською мовами, 4 – з українською та російською (угорсько-російською, молдовсько-російською, українсько-російсько-румунською, українсько-російською-молдавською та ін.). Окрім того, в Івано-Франківську функціонувала 1 школа з російсько-польською мовою навчання, в якій навчалось в поточному році 209 учнів. Поширеним явищем була діяльність факультативів та гуртків із вивчення рідної мови. Так, класи з польською мовою навчання функціонували у двох середніх загальноосвітніх школах, зокрема двомовній польсько-російській у м. Івано-Франківську (108 учнів) та середній школі м. Кам'янця-Подільського (560 учнів); 5 загальноосвітніх шкіл з польською мовою навчання і 1 – з 2 мовами: польсько-українською. Польську мову як предмет вивчало 8357 учнів, з них 3597 – факультативно чи в гуртках [9, с. 134].

На початок 2008/2009 н. р. в Україні румунською та молдовською навчалися 26427 учнів загальноосвітніх шкіл України, а угорською, кримськотатарською, польською, болгарською та німецькою мовами – всього 23966 учнів [12, с. 87]. У кінці 2008/2009 н. р. дані змінилися [12, с. 116].

Таблиця 2

Розподіл загальноосвітніх шкіл за мовами навчання у 2008/2009 н. р.

Мова навчання	Кількість шкіл	У %
українська	16909	84,36
російська	1199	5,98
румунська	89	0,44
угорська	66	0,33
молдовська	6	0,03
кримськотатарська	15	0,07
польська	5	0,02
школи з кількома мовами навчання	1755	8,76
всього	2044	100

Аналіз таблиць про заклади, у яких навчання проводилося двома і більше мовами у 2005/2006 н. р. та 2008/2009 н. р. свідчить про те, що станом на 2008/2009 н. р. їх кількість зменшилася. У 2005/2006 н. р. було – 2138, а стало – на 94 школи менше – 2044. Проте, наприкінці 2010 р. працювало 20249 загальноосвітніх навчальних закладів, у яких навчалося 4668968 учнів, з них понад 1 тис. 628 шкіл з 2-3 мовами навчання: українсько-російська, українсько-польська, українсько-угорська, українсько-молдовська, польсько-російська, угорсько-російська, молдовсько-російська, українсько-російсько-румунська, українсько-російсько-болгарська, українсько-російсько-молдовська та ін.

Отже, вивчення розвитку шкіл з 2-3 мовами навчання свідчить про державну освітню політику, яка в досліджуваній період спрямовувалася на те, щоб не залишити поза увагою жодної ланки виховної й освітньої роботи. В організації навчально-виховного процесу шкіл з 2-3 мовами навчання відбувалося навчання рідної мови, культури, збереження й охорона святинь свого народу. Доведено, що зовнішня диференціація організації шкільної освіти ґрунтувалася не на здібностях і нахилах учнів, а на їхній належності передусім до певної статі чи національності.

Показано, що освіта національних меншин у 1991–2010 рр. декларувалася на рівності здобуття знань, умінь і навичок, гарантуванні вільного розвитку національних мов і культур. Школи поділялися за національною ознакою і мовами навчання.

#### Список використаних джерел

1. Березівська Л. Д. Реформи шкільної освіти в Україні у ХХ столітті : документи, матеріали і коментарі : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. : хрестоматія / Л. Д. Березівська : Ін-т педагогіки НАПН України. – Луганськ : Вид-во ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2011. – 384 с.
2. Варвинчук М.П. Етнополітична безпека в системі національної безпеки України на етапі сучасного державотворення / М.П. Варвинчук. – К., 2008. – 288 с.
3. Відродження шкіл національних меншин на Україні (із фондів музею) / [за ред. А. І. Кирпач, В. В. Тригубенко, І. Г. Ліханова]. – К. : Педагогічний музей України. Крижопіль друк, 1993. – 32 с.
4. Довідка щодо забезпечення прав національних спільнот на Буковині [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://versii.cv.ua/sotsialni/rumunskuj-aspekt>
5. Договір про добросусідство, дружбу і співробітництво між Україною та Республікою Молдова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/>
6. Закон України “Про освіту” (схвалено Верховною Радою 23 травня 1991 р.) // Законодавчі акти України з питань освіти / Верховна Рада України: Офіц. вид. – К. : Парламент. Вид-во, 2004. – 404 с.
7. Закон України “Про національні меншини” № 249412 від 25.06.1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 36. – С. 529.
8. Закон України від “Про освіту” від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://ukrainepravo.com/law-making/bill\\_passed\\_by\\_legislature/zakon-ukraini-pro-osvitu/](http://ukrainepravo.com/law-making/bill_passed_by_legislature/zakon-ukraini-pro-osvitu/).
9. Зеркаль М. М. Освіта національних меншин України (1990–2000-ті рр.) / М. М. Зеркаль // Український історичний журнал. – 2013. – № 2. – С. 121–135.
10. Зеркаль М. М. Місце і роль недільних шкіл та факультативного навчання в системі освіти етноменшин України (1991–2011 рр.) / М. М. Зеркаль // Наук. вісник Миколаївського нац. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського. Сер. : Історичні науки. – 2012. – Вип. 3.33. – С. 54–59.
11. Етнонаціональна політика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org>.

12. Мельник С. Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації : [монографія] / С. Мельник, С. Черничко. – Ужгород : ПоліПрінт, 2010 – 164 с.
13. Навчальні плани денних загальноосвітніх шкіл УРСР на 1989/90 н. р. // Інформ зб. м-ва освіти УРСР. – 1989. – № 10. – С. 3–5.
14. Про кількість та склад населення України за підсумками Всесоюзного перепису населення 2001 року : повідомлення Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://archive.nbuv.gov.ua/polit/02dksvnp.htm>.
15. Про Типові навчальні плани початкової школи з українською мовою та мовами навчання національних меншин. Міністерство освіти і науки України (МОН). Наказ № 96 від 28.02.2001, нечин. Документ по состоянию на июнь 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua-info.biz/legal/baseqp/ua-zmwasu.htm>.
16. Центральний Державний Архів Вищих Органів України (далі ЦДАВО України). – Ф. 166. – Оп. 17. – Спр. 36. – Арк.1–6.
17. ЦДАВО України. Протокол про співробітництво між Міністерством освіти і науки України та Міністерством освіти республіки Молдова (21 січня 1992 р.). – Ф. 5252. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 245.
18. ЦДАВО України. – Ф. 5252. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 120.

*The article analyzes the organization of the educational process in schools with 2-3 languages of instruction in the context of the differentiation of general secondary education in the conditions of independent Ukraine (1991-2010). It is established that in the period under study the number of schools with 2-3 languages of instruction increased: Ukrainian-Polish, Hungarian-Russian, Moldovan-Russian, Hungarian-Slovak and Ukrainian-Russian-Romanian. There was set that the educational system of Polish groups has found its rebirth in an investigated period. It was found out that during realization of governmental politics ethnic groups education has declared the balance of knowledge and skills, free development of national languages and cultures and supporting Polish groups needs of educational and methodical literature in ethnic languages which paid attention to certain historical events version for other ethnic groups representatives in Ukraine.*

*It was discovered, that foundation and development of ethnic schools in a greed measure is related to national politics that assists their further development and functioning; so, the state assures all ethnic groups right to national and cultural autonomy, in partly the use and education in mother tongue or study of the mother tongue in state educational establishments, the creation of national cultural establishments. Changes were noted in educational programs for schools with Russian, Polish, Romanian, Moldovan languages of education, and selective and elective courses were conducted. They functioned at schools of ethnic groups and at cultural societies, where the mother tongue of ethnic groups was studied; a transition from the optional study of the mother tongue to the introduction of it as educational subject and the creation of corresponding classes and schools is traced. It was set that under independent Ukraine (1991–2010) the government created the best facilities for mother tongue education in schools of ethnic groups, and also it was investigated, that ethnic groups which lived on the territory of Ukraine in order of having cultural and common differences, and forms of mentality diversity in their correlation acquire the system unity transforming into a certain organizational cohesion.*

**Key words:** *independent Ukraine, development, curricula, differentiation, schools with 2-3 languages of instruction, Ukrainian-Polish, Hungarian-Russian, Moldovan-Russian, Hungarian-Slovak, Ukrainian-Russian-Romanian, courses, electives.*